एकादशः पाठः
११

सुभाषितानि

पिबन्ति नद्यः स्वयमेव नाम्भः, स्वयं न खादन्ति फलानि वृक्षाः ।
नादन्ति शस्यं खलु वारिवाहाः, परोपकाराय सतां विभूतयः ।। १ ।।

भवन्ति नम्रास्तरवः फलोद्गमैः, नवाम्बुभिर्भूरि विलम्बिनो घनाः ।
अनुद्धताः सत्पुरुषाः समृद्धिभिः, स्वभाव एवैष परोपकारिणाम् ।। २ ।।

पापान्निवारयति योजयते हिताय, गुह्यं निगूहति गुणान् प्रकटीकरोति ।
आपद्गतं च न जहाति ददाति काले, सन्मित्रलक्षणमिदं प्रवदन्ति सन्तः ।।३ ।।

यः प्रीणयेत् सुचरितैः पितरं स पुत्रो, यद्भर्तुरेव हितमिच्छति तत्कलत्रम् ।
यन्मित्रमापदि सुखे च समक्रिय एव, एतत्त्रयं जगति पुण्यकृतो लभन्ते ।।४ ।।

उदेति सविता रक्तो, रक्तश्चास्तमये तथा ।
सम्पत्तौ च विपत्तौ च महतामेकरूपता ।। ५ ।।

जननी जन्मभूमिश्च, जाह्नवी च जनार्दनः ।
जनकः पञ्चमश्चैव, जकाराः पञ्च दुर्लभाः ।। ६ ।।

गच्छन् पिपीलिको याति योजनानां शतान्यपि ।
अगच्छन् वैनतेयोऽपि, पदमेकं न गच्छति ।। ७ ।।

न चौरहार्यं न च राजहार्यं, न भ्रातृभाज्यं न च भारकारि ।
व्यये कृते वर्धत एव नित्यं, विद्याधनं सर्वधनं प्रधानम् ।।८ ।।

अल्पानामपि वस्तूनां, संहतिः कार्यसाधिका ।
तृणैर्गुणत्वमापन्नैः बध्यन्ते मत्तदन्तिनः ।।९ ।।

उत्सवे व्यसने प्राप्ते, दुर्भिक्षे शत्रुसङ्कटे ।
राजद्वारे श्मशाने च, यस्तिष्ठति स बान्धवः ।। १० ।।

शब्दार्थः

शब्दः	सरलार्थः	हिन्दी अर्थ
नद्यः	सरिताः	नदियाँ
शस्यं	अन्नम्	अन्न को
वारिवाहाः	मेघाः	बादल
सतां	सज्जनानाम्	सज्जनों का
विभूतयः	सम्पदः	सम्पत्तियाँ
तरवः	पादपाः	वृक्ष
फलोद्गमैः	फलोत्पत्तिभिः	फल लगने से
भूरि	अत्यधिकम्	बहुत अधिक
घनाः	मेघाः	बादल
अनुद्धताः	विनम्राः	विनम्र
निवारयति	दूरी करोति	हटाता है
योजयते	नियोजयते	जोड़ता है
आपद्गतं	विपत्तिकाले	संकट के समय
जहाति	त्यजति	छोड़ता है
ददाति	यच्छति	देता है
लक्षणम्	पहचानचिह्नानि	लक्षण
सन्तः	सज्जनाः	सन्तों ने
प्रीणयेत्	प्रसन्नं करोति	प्रसन्न करता है
भर्तुः	स्वामिनः	पति
कलत्रम्	भार्या	पत्नी
आपदि	विपत्तिकाले	संकट के समय
समक्रियः	समव्यवहारः	समान व्यवहार वाला
पुण्यकृतो	पुण्यात्मा	पुण्यशाली
रक्तः	ताम्रवर्णः	लाल रंग का
महताम्	महाजनाम्	महापुरुषों का

याति	गच्छति	जाती है
वैनतेयः	गरुडः	गरुड़
जननी	अम्बा	माँ
जन्मभूमिः	जन्मस्थानम्	जन्मस्थान
जाह्नवी	भागीरथी	गंगा
हार्यं	चोरणीयम्	चुराने योग्य
भाज्यं	विभाजनं	बाँटना
भारकारि	भारस्वरूपा	भार स्वरूप
वर्धते	वृद्धिं प्राप्नोति	बढ़ता है
संहतिः	सङ्गठनम्	संगठन
तृणगुणत्वमापन्नैः	अल्पतृणानि मिलित्वा	छोटे –छोटे तिनके मिलकर
दन्तिनः	गजः	हाथी
उत्सवे	उत्सवसमये	उत्सव के अवसर पर
व्यसने प्राप्ते	सङ्कट काले	विपत्ति के समय
दुर्भिक्षे	अकालसमये	अकाल के समय
राजद्वारे	राज्ञः द्वारे	राजा के द्वार पर
श्मशाने	शवदाहस्थाने	श्मशान में
बान्धवः	सुहृदः	मित्र

अभ्यासः

मौखिकप्रश्नाः

१. **अधोलिखितानां शब्दानाम् उच्चारणं कुरुत –**

नद्यः नादन्ति वारिवाहाः नम्रास्तरवः नवाम्बुभिर्भूरि अनुद्धताः

निगूहति यद्भर्तुरेव एवास्तमेति शतान्यपि भातृभाज्यं यस्तिष्ठति

सन्मित्रलक्षणमिदं तृणैर्गुणत्वमापन्नैः।

२. **अधोलिखितप्रश्नानाम् उत्तराणि वदत -**

(क) स्वयमेव अम्भः के न पिबन्ति ?

(ख) उदयकाले सवितुः वर्णः कीदृशः ?

(ग) सर्वधनं प्रधानम् किं ?

(घ) तृणैः गुणत्वमापन्नैः के बध्नन्ते ?

(ङ) मित्रं कस्मात् निवारयति ?

(च) कः श्रेष्ठः पुत्रः ?

लिखितप्रश्नाः

१. **अधोलिखितानां प्रश्नानाम् एकपदेन उत्तरं लिखत -**

(क) फलोद्गमैः वृक्षाः कथं भवन्ति ?

(ख) सम्पत्तौ च विपत्तौ च केषाम् एकरूपता ?

(ग) सन्मित्रं कुत्र योजयते ?

(घ) का श्रेष्ठा भार्या ?

(ङ) चौरहार्यं किं नास्ति ?

२. **अधोलिखितप्रश्नानाम् एकवाक्येन उत्तरं लिखतु -**

(क) स्वयं फलानि के न खादन्ति ?

(ख) परोपकारिणां स्वभावः कीदृशः भवति ?

(ग) पञ्च जकाराः के सन्ति ?

(घ) सन्मित्रलक्षणं के प्रवदन्ति ?

(ङ) के त्रयं जगति पुण्यकृतो लभन्ते ?

(च) केषां संहतिः कार्यसाधिका ?

३. **रिक्तस्थानस्य पूर्तिं कुरुत -**

(क) .... सतां विभूतयः।

(ख) अनुद्धता सत्पुरुषाः .... ।

(ग) सन्मित्रलक्षणमिदं .... सन्तः।

(घ) गच्छन् पिपीलिको याति योजनानां ....।

(ङ) विद्या धनं सर्वधनम् ………………………………।

(च) ………………………… वस्तुनां संहतिः कार्यसाधिका।

(छ) यस्तिष्ठति स ………………………………।

४. **अधोलिखितानां शब्दानां पर्यायवाची शब्दान् लिखत -**

यथा- अम्भः - जलम्

(क) तरुः - ……………………

(ख) सविता - ……………………

(ग) जाह्नवी - ……………………

(घ) जनकः - ……………………

(ङ) जननी - ……………………

(च) दन्तिनः - ……………………

(छ) मित्रं - ……………………

५. **अधोलिखितशब्दानां सन्धिविच्छेदं कुरुत -**

यथा - नाम्भः - न + अम्भः

(क) नवाम्बुभिः - …………………… + ……………………

(ख) परोपकाराय - …………………… + ……………………

(ग) फलोद्गमैः - …………………… + ……………………

(घ) एवैषः - …………………… + ……………………

(ङ) शतान्यपि - …………………… + ……………………

(च) पापान्निवारयति - …………………… + ……………………

(छ) भर्तुरेव - …………………… + ……………………

(ज) नम्रास्तरवः - …………………… + ……………………

(झ) यस्तिष्ठति - …………………… + ……………………

६. अधोलिखितपदानां धातुं लकारं पुरूषं वचनं च लिखत -

	पदम्	धातुः	लकारः	पुरुषः	वचनम्
उदाहरण -	पिबन्ति	पा	लट्	प्रथमः	बहुवचनम्
(क)	खादन्ति	....	....	....	....
(ख)	भवन्ति	....	....	....	....
(ग)	करोति	....	....	....	....
(घ)	ददाति	....	....	....	....
(ङ)	वदन्ति	....	....	....	....
(च)	लभन्ते	....	....	....	....
(छ)	तिष्ठति	....	....	....	....